

Rozdział 2

O kategorii rasizmu ekologicznego i możliwości jej praktycznego zastosowania do analizy sytuacji ludów tubylczych w rosyjskiej Arktyce

On the environmental racism category and the possibility of its practical application for analyzing the situation of indigenous peoples in the Russian Arctic

The main purpose of this chapter is to present the concept of environmental racism. This is a relatively new idea, trying to combine issues related to environmental pollution and ethnicity, which Polish researchers rarely refer to. Additionally, it can be successfully used in the field of security science. In addition to outlining the concept, an attempt is made to analyze the situation of indigenous peoples in the Russian Arctic in the context of environmental racism.

Keywords: *environmental racism, indigenous peoples, Russia, Arctic*

Wstęp

W ostatnich latach pierwszorzędym tematem debaty publicznej staje się kwestia zmian klimatycznych, spowodowanych przez globalne ocieplenie. O ile w wymiarze krajowym przywiązuje się wagę do kwestii związanych ze smogiem, a więc zjawiska polegającego na wymieszaniu się mgły z dymem i spalinami, w konsekwencji zaś wyeliminowaniem z obiegu paliw o niskiej jakości, o tyle w wymiarze międzynarodowym podkreśla się m.in. kwestie związane z topnieniem lodowców, zmniejszaniem się pokrywy lodowej w Arktyce i Antarktyce, co w konsekwencji doprowadzić może do wzrostu poziomu wód morskich i oceanicznych oraz wzmocnienia ruchów migracyjnych na świecie.

Mamy zatem do czynienia z naczelnym wyzwaniem stojącym przed

bezpieczeństwem ekologicznym *per se*, a więc sektorem bezpieczeństwa istotnym z punktu widzenia jednostki, regionu, kraju i świata, ale jednocześnie uważanym za subdyscyplinę nauk o bezpieczeństwie. Kwestie ochrony środowiska lub jej braku są równie istotne dla bezpieczeństwa politycznego czy ekonomicznego, a nade wszystko dla bezpieczeństwa społecznego. Celem niniejszego rozdziału jest zwrócenie uwagi na stosunkowo nową kategorię rasizmu ekologicznego, którą w kontekście nauk o bezpieczeństwie umiejscowić należy gdzieś na styku bezpieczeństwa ekologicznego z jednej strony oraz bezpieczeństwa społecznego czy nawet kulturowego z drugiej. Poza przybliżeniem samej idei zostanie przeanalizowana możliwość jej praktycznego zastosowania do analizy sytuacji ludów tubylczych w rosyjskiej Arktyce.

Rasizm a rasizm ekologiczny

Rasizm jest ideą starą, której antecedenencji należy doszukiwać się już w antyku. Według Romana Tokarczyka na pojęcie rasizmu jako ideologii i doktryny składają się trzy tezy: po pierwsze, o wyższości jednych ras nad innymi, czego przejawem mają być wybitne zdolności kulturowe i organizacyjne ras wyższych, predystynowanych przez samą naturę do rządzenia rasami niższymi, po drugie, o wrodzonych różnicach fizycznych i psychicznych pomiędzy rasami, które mają mieć bezpośredni wpływ na poziom ich życia społecznego i politycznego, a także kultury i cywilizacji, rozwiniętych w przypadku ras wyższych, po trzecie, o szkodliwości krzyżowania się ras, niepożądaną z punktu widzenia rozwoju kultury i cywilizacji ras wyższych¹.

Pochodną terminu powyższego jest pojęcie dyskryminacji rasowej, penalizowane w prawie międzynarodowym i krajowym. W 1958 r. Międzynarodowa Organizacja Pracy przyjęła Konwencję nr 111 dotyczącą dyskryminacji w zakresie zatrudnienia i wykonywania zawodu, gdzie w art. 1 za dyskryminację na potrzeby dokumentu uznano „wszelkie różnicowanie, wyłączenie lub uprzywilejowanie oparte na rasie, kolorze skóry, płci, religii, poglądach politycznych, pochodzeniu narodowym lub społecznym, które powoduje zniweczenie albo naruszenie równości szans

¹ R. Tokarczyk, *Współczesne doktryny polityczne*, Wolters Kluwer, Warszawa 2010, s. 286.

lub traktowania w zakresie zatrudnienia lub wykonywania zawodu”². W 1960 r. UNESCO przyjęło Konwencję w sprawie zwalczania dyskryminacji w dziedzinie oświaty, z kolei w 1963 r. na forum Organizacji Narodów Zjednoczonych uchwalono Deklarację w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej, zastąpioną trzy lata później przez międzynarodową konwencję w tej samej sprawie. W tym ostatnim akcie prawnym, w art. 1 dyskryminację rasową zdefiniowano jako „wszelkie zróżnicowanie, wykluczenie, ograniczenie lub uprzywilejowanie z powodu rasy, koloru skóry, urodzenia, pochodzenia narodowego lub etnicznego, które ma na celu lub pociąga za sobą przekreślenie bądź uszczuplenie uznania, wykonywania lub korzystania, na zasadzie równości z praw człowieka i podstawowych wolności w dziedzinie politycznej, gospodarczej, społecznej i kulturalnej lub w jakiegokolwiek innej dziedzinie życia publicznego”³.

Brak w powyższej charakterystyce ochrony środowiska, niemniej zainteresowanie tym aspektem w kontekście walki z dyskryminacją rasową związane jest z rozwojem od lat 60. XX w. teorii postmaterializmu. Jak zauważa Andrew Heywood, koncepcja ta zakłada, że warunki niedostatku materialnego wywołują egoistyczne i zachłanne postawy, ale ich przezwyciężenie umożliwia jednostkom zwrócenie uwagi na zagrożenia postmaterialne, wśród których należy wymienić dotyczące moralności i sprawiedliwości w relacjach społecznych i politycznych, harmonii między rasami, ekologii i praw zwierząt⁴. Jako taka przedmiotowa koncepcja może być postrzegana jako jeden z ruchów społecznych wchodzących w skład fenomenu nowej lewicy i ekosocjalizmu.

Lata 50. i 60. XX w. to również czas intensyfikacji działalności ruchu na rzecz praw obywatelskich, dążących do równouprawnienia Afroamerykanów. Zrealizowano główne żądania ruchu, w tym dotyczące zniesienia segregacji w szkolnictwie, w środkach transportu publicznego czy w realizacji praw wyborczych Afroamerykanów, czego zwieńczeniem było

² Konwencja (nr 111) dotycząca dyskryminacji w zakresie zatrudnienia i wykonywania zawodu przyjęta w Genewie dnia 25 czerwca 1958 r., „Dziennik Ustaw” 1961, nr 42, poz. 218.

³ Międzynarodowa konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej, otwarta do podpisu w Nowym Jorku dnia 7 marca 1966 r., „Dziennik Ustaw” 1969, nr 25, poz. 187.

⁴ A. Heywood, *Ideologie polityczne. Wprowadzenie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 288.

przyjęcie przez Kongres w 1964 r. ustawy o prawach obywatelskich. Data ta stanowi cezurę rozpoczynającą nowy etap ruchu emancypacyjnego Afroamerykanów – walka o faktyczną równość z białymi we wszelkich dziedzinach życia, z czym związane jest pojawienie się terminu „rasizm ekologiczny”.

Celem wprowadzenia do debaty kategorii rasizmu ekologicznego (environmental racism) stało się opisanie niesprawiedliwości w zakresie ochrony środowiska przyrodniczego przez pryzmat głównie różnic rasowych, ale również etnicznych czy wyznaniowych. Jego powstanie jest związane z działalnością ruchu społecznego na rzecz sprawiedliwości ekologicznej (environmental justice), jaki pojawił się na przełomie lat 70. i 80. XX w. w szeregu państw zachodnich. Zauważono wówczas, że w wielu przypadkach wykluczenie społeczne idzie w parze w wykluczeniem ekologicznym. Koncepcja sprawiedliwości ekologicznej głosi równy dostęp dla wszystkich, niezależnie od narodowości, religii, rasy, statusu materialnego czy jakiegokolwiek innego czynnika do niezanieczyszczonego środowiska naturalnego, jak również do dóbr i usług wpływających na zdrowy styl życia, m.in. sportu, rekreacji, turystyki, ochrony zdrowia, higieny komunalnej itd. W stosunkach międzynarodowych rasizm ekologiczny odnieść można do niekorzystnych relacji pomiędzy państwami rozwiniętymi i rozwijającymi się (bogata Północ i biedne Południe), polegających na rabunkowej eksploatacji surowców mineralnych przez te pierwsze na terenach tych drugich, co prowadzi do uzależnienia politycznego słabszych podmiotów. Należy zwrócić uwagę, że ruch na rzecz sprawiedliwości społecznej powstał w celu niedopuszczenia do eskalacji rasizmu ekologicznego, ale z czasem doszło do emancypacji tego ostatniego w postaci odrębnego nurtu. Za jedną z przyczyn takiego stanu uznaje się brak powszechnej akceptacji dla wagi zjawiska rasizmu ekologicznego we współczesnym świecie⁵.

Zjawisko rasizmu ekologicznego nader często odnosi się do marginalizowanych społecznie grup etnicznych: europejskich Romów, Afroamerykanów, amerykańskich Indian, australijskich Aborygenów, czy ludów rdzennych w Arktyce, na Syberii i Dalekim Wschodzie w Federacji Rosyj-

⁵ A. Jagiełło-Szostak, N. Sienko, T. Szyszlak, *Konflikty kulturowe a bezpieczeństwo. Mniejszości etniczne – ludy tubylcze – uchodźcy w przestrzeni postkomunistycznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2018, s. 31.

skiej, którzy w ponadprzeciętnym stopniu narażeni są egzystencję w skażonym środowisku naturalnym, korzystanie z zanieczyszczonego powietrza, wody i żywności, co jest często skutkiem intensywnego wydobywania i przetwórstwa surowców mineralnych. Marginalizowane społecznie grupy etniczne są ponadto pozbawiane wpływu na proces zarządzania gruntami czy podejmowania decyzji dotyczących zasobów przyrodniczych.

Za twórcę pojęcia „rasizm ekologiczny” powszechnie uważany jest afroamerykański socjolog miasta Robert D. Bullard, związany z teksańskimi szkołami wyższymi. W 1979 r. działając w charakterze biegłego sądowego Bullard przygotował raport opisujący daremną próbę zamożnej afroamerykańskiej społeczności w Houston na rzecz zablokowania lokalizacji składowiska odpadów niebezpiecznych w okolicy ich domostw⁶. Pozew przeciwko inwestorowi – Southwestern Waste Management, Inc. był pierwszym w historii Stanów Zjednoczonych, w którym zagadnienie lokalizacji wysypiska śmieci powiązane z prawami obywatelskimi. Powództwo wytoczyła Margaret Bean i inni mieszkańcy podmiejskiej dzielnicy Northwood Manor, którą w 82% zamieszkiwali Afroamerykanie, zaś reprezentowała ich żona Bullarda – adwokat Linda McKeever Bullard. W swoim raporcie – powszechnie uważanym za pierwszy dokument opisujący rasizm ekologiczny w USA – Robert D. Bullard wraz ze współpracownikami zauważył, że zamieszkane przez Afroamerykanów osiedla w Houston są o wiele częściej wybierane na składowiska toksycznych odpadów niż inne dzielnice miasta. Wszystkie pięć miejskich wysypisk śmieci, sześć z ośmiu miejskich spalarni śmieci i trzy z czterech prywatnych składowisk odpadów znajdowały się w „czarnych dzielnicach”, chociaż Afroamerykanie stanowili tylko 25% populacji największego miasta Teksasu. Tym samym udowodnił, że o lokalizacji składowiska odpadów niebezpiecznych decyduje nie tylko status ekonomiczny mieszkańców najbliższej okolicy, ale przede wszystkim ich pochodzenie rasowe czy etniczne⁷.

W kolejnej dekadzie Afroamerykanie zaczęli organizować kampanie

⁶ R.D. Bullard, *Solid Waste Sites and the Black Houston Community*, „Sociological Inquiry” 1983, vol. 53, issue 2-3, s. 273-288.

⁷ P. Weinberg, *Equal protection*, [w:] M.B. Gerrard, S.R. Foster (red.), *The Law of Environmental Justice. Theories and Procedures to Address Disproportionate Risks*, American Bar Association, Chicago 2008, s. 10.

na rzecz ochrony środowiska, walki z zatruciami pracowników rolnych pestycydami, z zatruciami ołowiem dzieci i młodzieży w miastach, zagospodarowania obiektów toksycznych, takich jak wysypiska śmieci, zanieczyszczające kompleksy przemysłowe i spalarnie. Ponadto wielu obywateli Stanów Zjednoczonych zakwestionowało umieszczenie dużej liczby składowisk odpadów nuklearnych na terenach rezerwatów indiańskich. Pod wpływem tychże wystąpień związkami pomiędzy rasą a ekspozycją na zagrożenia środowiska naturalnego zaczęli na szeroką skalę zajmować się naukowcy i decydenci. Raporty instytucji rządowych i kościelnych – zwłaszcza Zjednoczonego Kościoła Chrystusa – wykazały, że Afroamerykanie i inni nie biali o wiele częściej żyją w pobliżu miejsc niebezpiecznych aniżeli reszta społeczeństwa⁸. W 1990 r. na konferencji zorganizowanej przez Szkołę Zasobów Naturalnych i Środowiska Uniwersytetu Michigan w Ann Arbor pojęcie „rasizm ekologiczny” zostało wprowadzone do szerokiego dyskursu akademickiego.

Ludy tubylcze w rosyjskiej Arktyce

Spora część terytorium Rosji to obszary arktyczne i subarktyczne. Mianem „rosyjskiej Arktyki” określa się obszar o wielkości 2,2 mln km², który obejmuje okręgi autonomiczne (dalej: O.A.) Czukocki, Jamało-Nieniecki i Nieniecki, rejon tajmyski dołgano-nieniecki w Kraju Krasnojarskim, jak również leżące nad Oceanem Arktycznym rejony obwodu murmańskiego i Republiki Sacha (Jakucji)⁹. Szerszym pojęciem o charakterze normatywnym jest „Daleka Północ” (w j. ros. „Крайний Север”). Do tej kategorii zaliczono poza wymienionymi powyżej republiki: Karelia, Komi, Sacha (Jakucja), Kraj Kamczacki, obwody: archangielski, magadański, murmański, sachaliński, rejon ewenkijski w Kraju Krasnojarskim, jak również rejony innych podmiotów Federacji Rosyjskiej, w tym Republiki Buriacja, krajów: Chabarowskiego, Krasnojarskiego, Nadmorskiego i Zabajkalskiego, obwodów: irkuckiego, swierdłowskiego, tiumeń-

⁸ *Toxic Waste and Race in the United States: A National Report on the Racial and Socio-Economic Characteristics of Communities with Hazardous Waste Sites*, New York 1987.

⁹ *Арктика российская*, [w:] *Северная энциклопедия*, Северные просторы & Европейские издания, Москва 2004, s. 42.

skiego, tomskiego¹⁰. W zdecydowanej części odpowiada on jeszcze innemu terminowi o charakterze przyrodniczym i społeczno-ekonomicznym, którym jest „rosyjska Północ” – to 11 mln km², czyli 62% terytorium Federacji Rosyjskiej¹¹.

Podobnie jak inne pojęcia dotyczące zbiorowości etnicznych także termin „lud tubylczy” pozbawiony jest uniwersalnej definicji. W związku z głównym tematem niniejszego rozdziału i ze względu na jego ograniczone ramy nie zostanie dokonany przegląd piśmiennictwa w tym zakresie, ale przywołana jedna z formuł. Pod pojęciem „ludu tubylczego” rozumieć zatem należy taką społeczność, którą cechuje pierwszeństwo osadnicze na ziemiach przez nią zamieszkałych, historyczna kontynuacja, prawo do ziemi i związany z nim szczególny związek (np. ze środowiskiem naturalnym), poczucie więzi wspólnotowej i posługiwanie się w relacjach pomiędzy członkami prawem wspólnotowym, jak również znaczne różnice kulturowe pomiędzy taką grupą a dominującą w danym państwie oraz przeszłość kolonialna¹².

Pomimo, że termin „ludy tubylcze” jest obecny w prawie międzynarodowym od co najmniej stulecia, to nie udało się wypracować powszechnie obowiązujących norm prawnych ich ochrony. W tym kontekście do za pionierską należy uznać działalność Międzynarodowej Organizacji Pracy, na forum której przyjęto m.in. konwencję nr 107 w sprawie ludności tubylczej i plemiennej (1957 r.), konwencję nr 169 w sprawie ludności rdzennej i plemiennej (1989 r.). W 2007 r. Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych przyjęło Deklarację Praw Ludów Tubylczych.

Rosyjski ustawodawca wychodzi z założenia, że skoro Federacja Rosyjska nie była państwem kolonialnym, nie ma na jej obszarze ludów tubylczych. Na wszelki wypadek Moskwa nie jest stroną żadnych aktów międzynarodowych w zakresie ochrony ludów tubylczych. Jeszcze w okresie radzieckim wprowadzono pojęcie „małe ludy rdzenne Północy, Syberii i Dalekiego Wschodu” (w j. ros. „коренные малочисленные

¹⁰ Районы Крайнего Севера и приравненные к ним местности, [w:] Северная энциклопедия, op. cit., s. 1175-1178.

¹¹ Север российский, [w:] Северная энциклопедия, op. cit., s. 855-856.

¹² P. Thornberry, Who is Indigenous?, [w:] F. Horn (red.) Economic, Social and Cultural Rights of the Sami. International and National Aspects, University of Lapland Press, Rovaniemi 1998, s. 29-30.

народы Севера, Сибири и Дальнего Востока”)¹³, będące dzisiaj także terminem prawnym, związanym ze szczególną ochroną 40 społeczności. Poza tą kategorią wyróżnia się także pojęcie nadrzędne, a mianowicie „małe ludy rdzenne Federacji Rosyjskiej” (w j. ros. „коренные малочисленные народы Российской Федерации”), wymienione w specjalnym rządowym rejestrze z 2000 r., obejmującym 47 pozycji, ostatni raz aktualizowanym w 2015 r.¹⁴. Oprócz grup wchodzących w skład „małych ludów rdzennych Północy, Syberii i Dalekiego Wschodu” wyróżniono: Abazynów, Besermanów, Czułymców, Iżorców, Nagajbaków, Setu i Szapsugów. Ponadto w 2000 r. postanowieniem Rady Państwa, będącej wówczas kolegiatną głową Dagestanu, również w tym podmiocie Federacji Rosyjskiej przyjęto oficjalną listę „małych ludów rdzennych Republiki Dagestan”, wśród których znaleźli się m.in. Rosjanie¹⁵. Kilka miesięcy później władze w Moskwie włączyły listę dagestańską do spisu ogólnorosyjskiego¹⁶. Zgodnie z definicją pochodzącą z ustawy o ochronie prawnej małych ludów rdzennych Federacji Rosyjskiej z 1999 r. ludem takim jest grupa, spełniająca łącznie cztery kryteria: 1) liczy nie więcej niż 50 tys. członków; 2) zachowuje tradycyjny styl życia; 3) zamieszkuje obszary, na których żyli jej przodkowie; 4) uważa się za odrębną wspólnotę etniczną, wpisaną do rejestru prowadzonego przez władze federalne. Ochroną mogą zostać objęte jedynie społeczności tubylcze, większość przedstawicieli których żyje w sposób tradycyjny, co wiąże się ze zobowiązaniem ze strony Moskwy, że będzie wspierać ich rozwój społeczno-ekonomiczny i gospodarczy. Prawie identyczny zapis,

¹³ Распоряжение Правительства Российской Федерации от 7 апреля 2006 года № 536-р, „Об утверждении перечня коренных малочисленных народов Севера, Сибири и Дальнего Востока Российской Федерации” (с изменениями на 26 декабря 2011 года), <http://www.raipon.info/activity/pravovaia-deiatelnost/federal-legislation/on-approval-of-the-list-of-indigenous-small-numbered-peoples-of-the-north-siberia-and-far-east-of-th.php>, (data dostępu: 22.10.2019).

¹⁴ Постановление Правительства Российской Федерации от 24 марта 2000 года № 255, „О Едином перечне коренных малочисленных народов Российской Федерации” (с изменениями на 25 августа 2015 года), <http://www.minnac.ru/minnac/info/13884.html>, (data dostępu: 22.10.2019).

¹⁵ Постановление Государственного Совета Республики Дагестан от 18 октября 2000 года № 191, „О коренных малочисленных народах Республики Дагестан”, <http://docs.cntd.ru/document/473101930>, (data dostępu: 21.10.2019).

¹⁶ Постановление Правительства Российской Федерации от 28 марта 2001 г. № 236, „О Постановлении Государственного Совета Республики Дагестан от 18 октября 2000 г. № 191”, http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_31980/#dst0, (data dostępu: 22.10.2019).

włącznie z cenzusem do 50 tys. członków, znalazł się w ustawie o ogólnych zasadach organizacji wspólnot małych ludów rdzennych Północy, Syberii i Dalekiego Wschodu Federacji Rosyjskiej.

Wśród źródeł szczególnej ochrony prawnej małych ludów rdzennych Północy, Syberii i Dalekiego Wschodu zwrócić uwagę należy z jednej strony na delegację płynącą z art. 69 rosyjskiej konstytucji, z drugiej zaś – na trzy ustawy przyjęte przez Zgromadzenie Federalne na przestrzeni lat 1999-2001. W przywołanym powyżej artykule federalna ustawa zasadnicza stanowi, że Rosja gwarantuje prawa rdzennym małym ludom zgodnie z powszechnie uznanymi zasadami i normami prawa międzynarodowego i wiążącymi Rosję umowami międzynarodowymi¹⁷. Wśród aktów prawnych rangi ustawowej jako pierwszą w 1999 r. przyjęto ustawę o ochronie prawnej małych ludów rdzennych Federacji Rosyjskiej¹⁸, rok później ustawę o ogólnych zasadach organizacji wspólnot małych ludów rdzennych Północy, Syberii i Dalekiego Wschodu Federacji Rosyjskiej¹⁹, zaś jako ostatnią, w 2001 r. uchwalono ustawę o obszarach tradycyjnego korzystania z zasobów przyrody przez małe ludy rdzenne Północy, Syberii i Dalekiego Wschodu²⁰.

Jak krytycznie wskazuje Grzegorz Bonusiak: „Warunkiem podstawowym skutecznej ochrony praw przysługujących grupom mniejszościowym jest obok istnienia formalnych regulacji rzeczywiste ich wprowadzanie w życie i przestrzeganie. W odniesieniu do ludów rdzennych w Rosji omówione wcześniej gwarancje ustawowe mają w dużej części wyłącznie

¹⁷ Конституция Российской Федерации, принята всенародным голосованием 12 декабря 1993 г., <http://www.gov.ru/main/konst/konst13.html>, (data dostępu: 5.10.2019).

¹⁸ Федеральный закон от 30 апреля 1999 г. „О гарантиях прав коренных малочисленных народов Российской Федерации” (с изменениями и дополнениями от: 22 августа 2004 г., 26 июня 2007 г., 13 мая, 30 декабря 2008 г., 5 апреля 2009 г., 13 июля 2015 г., 27 июня 2018 г., 26 июля 2019 г.), <https://minjust.ru/ru/node/4593>, (data dostępu: 5.10.2019).

¹⁹ Федеральный закон от 20 июля 2000 г. № 104-ФЗ „Об общих принципах организации общин коренных малочисленных народов Севера, Сибири и Дальнего Востока Российской Федерации” (с изменениями и дополнениями от: 21 марта 2002, 22 августа 2004, 2 февраля 2006, 28 декабря 2013, 27 июня 2018), <https://minjust.ru/ru/press/news/federalnyy-zakon-ot-20072000-no-104-fz-ob-obshchih-printsipah-organizatsii-obshchin> (data dostępu: 5.10.2019).

²⁰ Федеральный закон от 7 мая 2001 г. N 49-ФЗ „О территориях традиционного природопользования коренных малочисленных народов Севера, Сибири и Дальнего Востока Российской Федерации” (с изменениями на 31 декабря 2014 г.), <https://legalacts.ru/doc/federalnyi-zakon-ot-07052001-n-49-fz-o/> (data dostępu: 5.10.2019).

formalny i deklaracyjny charakter. W ostatnim czasie były one wielokrotnie nowelizowane, w większej części nie doczekały się wydania aktów wykonawczych i pozostają w sprzeczności z niektórymi innymi przepisami obecnymi w federalnych aktach prawnych”²¹.

I rzeczywiście, ustawa o ochronie praw małych ludów rdzennych z 1999 r. została niemal całkowicie przebudowana. Nowelizacja z czerwca 2007 r. zlikwidowała możliwość posiadania ziemi, pozostawiając jedynie prawo do korzystania z niej przez stowarzyszenia ludów rdzennych na obszarach tradycyjnego korzystania z zasobów przyrody. Mocą kolejnej nowelizacji, przyjętej dwa lata później, ludy rdzenne utraciły możliwość prowadzenia działalności gospodarczej na obszarach tradycyjnego korzystania z zasobów przyrody, a zakres aktywności został ograniczony do myślistwa, rybołówstwa, zbieractwa i hodowli, w wymiarze ekstensywnym i służącym jedynie podtrzymywaniu tradycyjnego stylu życia²².

W zgodzie z ustawą o obszarach tradycyjnego korzystania z zasobów przyrody z 2001 r. miały powstać takie obszary na szczeblu federalnym, tymczasem powołano je do życia jedynie lokalnie. Również zagadnienie wypłaty rekompensat dla ludów rdzennych za odebrane im ziemie nie zostało w zadowalający sposób rozwiązane. Kwestia ta jest szczególnie istotna w kontekście eksploatacji złóż surowców mineralnych, a także funkcjonowania infrastruktury związanej z przesyłaniem i przetwarzaniem. Zarówno w pierwszym, jak i w drugim przypadku, zabrakło przepisów wykonawczych²³.

Jeżeli zaś chodzi o sprzeczności pomiędzy ustawami dotyczącymi ludów rdzennych a innymi aktami normatywnymi, to przywołać należy przykład myślistwa i rybołówstwa. Obowiązuje bowiem zasada, że licencje na wszystkie bez wyjątku tereny łowieckie i łowiska udzielane są w drodze przetargu, bez preferencji dla ludów rdzennych. W konsekwencji myśliwi i rybacy, wywodzący się z autochtonicznych społeczności Północy, Syberii i Dalekiego Wschodu, często pozostawieni bez możliwości utrzymywania się z tradycyjnych metod gospodarowania, zmuszeni byli do migracji bądź przejścia do gospodarki narodowej²⁴.

²¹ G. Bonusiak, *Ochrona praw małych ludów rdzennych w Federacji Rosyjskiej*, „Atheneum. Polskie Studia Politologiczne” 2015, nr 46, s. 95.

²² Ibidem, s. 96.

²³ Ibidem, s. 96-97.

²⁴ Ibidem, s. 97.

Świadectwa rasizmu ekologicznego w rosyjskiej Arktyce

Na związki ludów tubylczych i ochrony środowiska przyrodniczego po raz pierwszy na dużą skalę zwrócono uwagę w Agendzie 21, przyjętej na Szczycie Ziemi w Rio de Janeiro w 1992 r. Jeden z jej rozdziałów, a mianowicie 26, dotyczy roli ludności tubylczej w trwałym i zrównoważonym rozwoju. Zapisano w nim, że ludy tubylcze powinny w pełni korzystać z praw człowieka i podstawowych wolności, niemniej ze względów na czynniki gospodarcze, społeczne i historyczne istnieje tendencja do ograniczania możliwości ich pełnego udziału w działaniach zapewniających zrównoważony rozwój na ziemiach ich tradycyjnego osiedlenia. Uznano, że ze względu na związki pomiędzy stanem środowiska naturalnego z rozwojem zrównoważonym oraz dobrostanem kulturowym, społecznym, ekonomicznym i fizycznym ludów tubylczych, należy zwrócić szczególną uwagę na promowanie roli tychże społeczności w krajowych i międzynarodowych działaniach na rzecz zapewnienia przyjaznego dla środowiska naturalnego zrównoważonego rozwoju²⁵.

Intensywny rozwój przemysłowy obszarów zamieszkiwanych przez rosyjskie ludy rdzenne nastąpił w czasach stalinowskich. Właśnie wówczas na Dalekiej Północy zlokalizowano większość obozów pracy przymusowej, których więźniowie zostali wprzęgnięci w proces industrializacji regionu. Oznaczało to potężne zmiany dla aborygenów, nie tylko związane z kolektywizacją stad reniferów i przejściem na półosiadły bądź osiadły styl życia, ale również będące wynikiem degradacji środowiska naturalnego, z czym zresztą muszą mierzyć się także współcześnie. Wielu z nich zostało zatrudnionych w przemyśle wydobywczym na najniższych stanowiskach, aby w okresie transformacji stracić pracę i powrócić do tradycyjnych metod gospodarowania. Sytuację tę właściwie zobrazował Paul Starobin na łamach „National Geographic Magazine”: „Kiedy zbadano tereny naftowe na Syberii, rdzennych mieszkańców przymusowo wrzucono do wiosek i odcięto od polowań i łowisk. Po rozpadzie Związku Radzieckiego nomadzi uzyskali status prawny jako ‘tubylcy’, z prawem do wędrowania po polach naftowych. Pomimo nowego statusu... ich los niewiele się poprawił. Ich liczba

²⁵ Глава 26. Признание и укрепление роли коренных народов и местных общин, [w:] Повестка дня на XXI век, https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/agenda21_ch26.shtml (data dostępu: 22.10.2019).

jest niewielka, w sumie ok. 30 tys., ich języki prawie wymarły, a oni sami są mocno dotknięci plagami współczesnej Rosji: AIDS, alkoholizmem i gruźlicą. Część środków z podatku z tytułu wydobycia ropy naftowej jest inwestowane w statki medyczne, które zatrzymują się wzdłuż rzek, by opiekować się pacjentami. Ale krytycy twierdzą, że te pływające kliniki diagnozują chorobę, a następnie pozostawiają pacjentów bez środków do leczenia²⁶”.

Z obszaru rejonu tajmyrskiego dołgano-nienieckiego w Kraju Krasnojarskim wyłączony jest Norylsk – miasto powstałe w połowie lat 30. XX w., centrum Norylskiego Zagłębia Miedziowo-Niklowego, do dzisiaj fundamentalny dla rosyjskiej gospodarki ośrodek wydobycia i hutnictwa bogatych rud metali nieżelaznych, zwłaszcza niklu, miedzi, kobaltu i platyny, a także wysokokalorycznego węgla kamiennego²⁷. Podporządkowane bezpośrednio władzom Kraju Krasnojarskiego jest powszechnie uważane za jedno z najbardziej zanieczyszczonych miast świata, które otacza 300-kilometrowy pierścień martwej ziemi. Tutaj znajduje się największy na świecie zakład przetapiania metali ciężkich, działający pod firmą „Norylski Nikiel”, który rocznie produkuje po pół miliona ton miedzi i niklu, wysyłając przy tym do atmosfery 2 mln ton dwutlenku siarki. Średnia długość życia pracownika kombinatu jest o dekadę mniejsza od średnich wskaźników dla mieszkańców całej Federacji Rosyjskiej. Kilka lat temu cytujący powyższe dane Agencji Ochrony Środowiska Stanów Zjednoczonych Blacksmith Institute umieścił miasto na liście „The Worlds Top Ten Toxic Threats in 2013” wspominając w raporcie: „(...) Chociaż dokładna liczba osób potencjalnie narażonych na zanieczyszczenie w Norylsku jest nieznana, szacuje się, że ponad 130 000 mieszkańców jest codziennie wystawionych na zanieczyszczenia pyłowe, dwutlenek siarki, metale ciężkie i fenole za pośrednictwem skażonego powietrza. Wcześniejsze badania wykazały podwyższone stężenia miedzi i niklu w glebie niemal wszędzie w promieniu 60 km od miasta. Doprowadziło to do zwiększenia poziomu chorób układu oddechowego oraz nowotworów płuc i układu trawiennego. Dzieci są szczególnie wrażliwe i chorują półto-

²⁶ P. Starobin, *Send me to Siberia. Oil transforms a Russian outpost*, „National Geographic Magazine” 2008, June. Tłumaczenia opracowań obcojęzycznych, o ile nie wskazano inaczej, pochodzą od autora rozdziału.

²⁷ A. Maryański, G. Mróz, Z. Szot, M. Troc, *Geografia gospodarcza Rosji*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1996, s. 235.

ra raza częściej niż ich rówieśnicy z okolicznych okręgów. Podczas, gdy inwestycje miały ostatnio na celu zmniejszenie emisji do środowiska, otaczający teren pozostaje poważnie zanieczyszczony”²⁸.

Autorzy raportu odwołali się również do wyników swoich wcześniejszych studiów nad zagadnieniem, zauważając „ograniczony postęp” w zakresie ochrony środowiska. W 2007 r. Blacksmith Institute zwracał uwagę, że śmiertelność wśród dzieci z powodu chorób układu oddechowego jest znacznie wyższa od średnich dla całej Rosji, stanowiąc aż 16% wszystkich zgonów, a ponadto częstsze są również wczesne porody i późne powikłania ciąży. Odnosząc się do polityki ekologicznej wspomniano: „(...) Chociaż w tym momencie nie przeprowadzono żadnych prawdziwych planów naprawczych w Norylsku, rosyjski rząd jest z pewnością świadomy problemu i jego wpływu na zdrowie swoich obywateli. W ubiegłym roku prezydent Władimir Putin odbył wycieczkę helikopterem po okolicy w celu dokonania wstępnej oceny terenu. W nadchodzących miesiącach i latach urzędnicy z pewnością będą starali się rozwiązać ten problem za pomocą odpowiedniego planu i środków zaradczych”²⁹.

Nieco inaczej sytuacja wygląda w regionach wydobywania węgla kamiennego. Okresu stalinowskiego sięga geneza Workuty, stanowiącej główny ośrodek Peczerskiego Zagłębia Węglowego. Nazwa miejscowości pochodzi od rzeki, nad którą leży, a ta z kolei z języka nienieckiego, oznaczając „niedźwiedzi zakątek”. Robotniczą osadę, część radzieckiego „archipelagu Gułag”, założono w 1937 r. w tundrze, w miejscu odkrytych pokładów węgla. Trzy lata później wydzielono ją wraz z najbliższą okolicą z Nienieckiego Okręgu Narodowościowego i włączono w granice Komij-skiej Autonomicznej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. Przyznanie w 1943 r. Workucie praw miejskich zapoczątkowało jej szybki rozwój, na początku lat 50. XX w. liczba ludności przekroczyła 100 tysięcy mieszkańców. Sztandarową inwestycją epoki stalinowskiej była budowa jedynej na świecie linii kolejowej na wiecznej zmarzlinie. W 1975 r. oddano do użytku kopalnię w pobliskiej Worgaszorze, która wówczas była największą kopalnią węgla kamiennego w Europie. Wraz z upadkiem ZSRR miasto i cała aglomeracja zaczęła się kurczyć. Związane jest to ze spadkiem

²⁸ *The World's Worst 2013: The Top Ten Toxic Threats. Cleanup, Progress, and Ongoing Challenges*, New York-Zurich 2013, s. 19.

²⁹ *Ibidem*, s. 33-34.

wydobycia węgla kamiennego, ale nie bez znaczenia były również kwestie ekologiczne. Spośród ponad dwudziestu miejscowości Peczorskiego Zagłębia Węglowego trzynaście to miasta widma, porzucone i wysiedlone, w tym powstałe na miejscu cmentarzyska autochtonów Chalmer-Ju. Opuszczone domy, bloki, całe kwartały sąsiadują z zamieszkałymi. Zdarzają się osiedla z użytkowanymi kilkunastoma czy nawet kilkoma mieszkaniem. Każdego roku aglomerację opuszczają kolejne trzy tysiące mieszkańców³⁰.

Również inne regiony zamieszkiwane przez małe ludy rdzenne Północy, Syberii i Dalekiego Wschodu uległy forsownej industrializacji i degradacji środowiska naturalnego. W okręgach autonomicznych: Chanty-Mansyjskim, Jamało-Nienieckim oraz Nienieckim od lat 60. XX w. wydobywa się ropę naftową i gaz ziemny. Rosja posiada największe udokumentowane złoża gazu ziemnego i trzecie największe zasoby ropy na Ziemi, zaś dochody uzyskiwane z ich wydobywania i sprzedaży stanowią fundamentalny element PKB. Według danych sprzed kryzysu ukraińskiego, w 2012 r. w samej Jugrze, a więc Chanty-Mansyjskim O.A. pozyskiwano 259,9 mln ton ropy naftowej, co stanowiło niewiele ponad połowę (50,2%) ogólnorosyjskiego wydobywania³¹.

Jugra wchodzi w skład największej rosyjskiej prowincji naftowej – Syberia Zachodnia, w której granicach znajdują się także inne podmioty Federacji Rosyjskiej: od północy Jamało-Nieniecki O.A., zaś na południu obwody nowosybirski, omski, tiumeński i tomski. Aż 82% regionalnego wydobywania przed pięciu laty przypadało na Chanty-Mansyjski O.A., zaś na Jamało-Nieniecki O.A. – 11,5%. Pierwsze złoża w Jugrze odkryto w 1965 roku, zaś zaczęto eksploatować kilka lat później. W regionie odkryto 273 złoża ropy, z których 120 wdrożono do eksploatacji. Do cech charakterystycznych omawianej prowincji naftowej należy: sprzyjająca struktura geologiczna złóż, wysoki stopień koncentracji zasobów w dużych i największych złożach, bliskie sąsiedztwo poszczególnych złóż naftowych w połączeniu z rozwiniętą infrastrukturą transportową, co znacznie zmniejsza ogólny koszt wydobywania; wysoka produktywność

³⁰ D. Wańczyk, *Czarna wyspa Arktyki*, „Nowa Europa Wschodnia” 2016, nr 6.

³¹ T. Szyszlak, *The Khanty-Mansi Problems with Multiculturalism. The Effect of the Muslim Immigration on the Security of the Russian Federation's Subarctic Subject*, „The Voice of Security Awareness” 2017, vol. 1, issue 1, s. 84.

złoż, występowanie ropy z niewielką ilością siarki, ale również wysoki poziom wyczerpania na poziomie 80, a nawet 90%, jak choćby w przypadku eksploatowanego od połowy lat 60. XX w. największego rosyjskiego złoża Samotłorskie³².

W ramach szybkiego wzrostu produkcji często pomijano odpowiednią infrastrukturę zarówno do obsługi produktów ropopochodnych, w związku z czym tysiące kilometrów rurociągów zbudowano bez zastosowania norm uwzględniających trudne warunki klimatyczne, co spowodowało ogromną liczbę wycieków. W latach 90. XX w. działacze ekologiczni szacowali, że każdego roku występuje 35 tys. wycieków z rurociągów, przez co tracono ok. 1-3% rosyjskiej produkcji ropy naftowej, z kolei 19 mld m³ gazu ziemnego była spalana rocznie na skutek archaicznych metod wydobywania, uwalniając przy tym potężne ilości węglowodorów poliaromatycznych, metali ciężkich, dwutlenków węgla i siarki³³. Pomimo, że od tego czasu minęły już ponad dwie dekady, stan środowiska naturalnego poprawił się w niewielkim stopniu³⁴.

We współczesnym wymiarze podkreślić należy kwestię sporną w zakresie uwzględniania praw ludności rdzennej w umowach dotyczących korzystania z gruntów przez przedsiębiorstwa wydobywcze. Porozumienia takie bardzo często mają charakter nieformalny, jeżeli już zostaną spisane, to w taki sposób, aby poprzez swoją nieczytelność, w zakamufLOWANY sposób być niekorzystnymi dla Nieńców. W 2003 r. Dimitrij Niesanielis, etnolog z wykształcenia, zatrudniony wówczas na stanowisku zastępcy dyrektora generalnego ds. stosunków z ludnością rdzenną jednej ze spółek-córek koncernu Lukoil w Nienieckim O.A., miał stwierdzić, że w interesie państwa jest, aby prawa ludności rdzennej były sformułowane w sposób niejasny, sam zaś wolałby, aby w przepisach było precyzyjnie określone, za co dokładnie i komu przedsiębiorstwa wydobywcze powinny płacić³⁵. Innego zdania są działacze nienieccy, jak

³² K. Kosowska, *Rosyjski sektor naftowy wobec nowych wyzwań na rynku krajowym i zagranicznym*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2016, s. 55-61.

³³ C. ZumBrunnen, *A Survey of pollution problems in the soviet and post-soviet Russian North*, [w:] J. McCarter, E. Alden (red.), *Contested Arctic: Indigenous Peoples, Industrial States, and the Circumpolar Environment*, University of Washington Press, Seattle-London 1997, s. 107.

³⁴ A. Jagiełło-Szostak *et al.*, op. cit., s. 91.

³⁵ B. Donahoe, *The law as a source of environmental injustice in the Russian Federation*,

choćby Władisław Pieskow – opowiedział się za nieformalnymi porozumieniami, stwierdzając: „Różni ludzie potrzebują różnych rzeczy, niektórzy potrzebują ziemi, niektórzy potrzebują pieniędzy, a nieformalne porozumienia z wiertaczami pozwalają każdemu uzyskać to, czego chce³⁶”.

Regionem wtórnie zamieszkiwanym od 1872 r. przez Nieńców była Nowa Ziemia. Osiedliły ich tutaj władze rosyjskie, aby w ten sposób uzasadnić przynależność terytorialną archipelagu do Sankt Petersburga. W połowie lat 50. XX w. powstał tutaj poligon nuklearny, na którym w 1961 r. zdetonowano największy ładunek nuklearny w historii ludzkości o mocy 58 megaton. Łącznie do października 1990 r. na poligonie przeprowadzono 135 prób atomowych, z czego 87 nad powierzchnią ziemi, 42 podziemne, 3 podwodne, 2 nawodne i raz naziemną. W ich wyniku w niektórych częściach archipelagu panuje skażenie radioaktywne, zaś wokół Nowej Ziemi znajduje się największe na świecie składowisko odpadów radioaktywnych³⁷.

Przez stulecia zamieszkiwania w regionie Dalekiej Północy głównym źródłem utrzymania miejscowej ludności był wypas reniferów. Zwierzęta te stanowiły podstawę egzystencji, gdyż mięso, tłuszcz i krew spożywano, ze skór szyto ubrania, buty i namioty, a żywe służyły jako środek transportu. Dzięki reniferom wiele spośród małych ludów rdzennych Północy, Syberii i Dalekiego Wschodu perfekcyjnie przystosowało się do życia w warunkach subarktycznych i arktycznych, gdzie przez większą część roku utrzymują się ujemne temperatury, roślinność jest ograniczona do krótkiego okresu, co też powoduje, że flora i fauna jest bardzo uboga. Każda sfera ludzkiej aktywności musi w tych warunkach uwzględniać na pierwszym miejscu przeżycie.

Hodowlę reniferów przez ludność rdzenną Dalekiej Północy rozpatrywać należy z trzech punktów widzenia: ekonomicznego (niskie dochody, poprawa warunków pracy i zamieszkania, trudności w zbyciu poza regionem produkcji), etnospołecznego (tradycyjna hodowla możliwa jest jedynie przy koczowniczym trybie życia, praktycznie nie do zaakcepto-

[w:] J. Agyeman, Y. Ogneva-Himmelberger (red.), *Environmental Justice and Sustainability in the Former Soviet Union*, Massachusetts Institute of Technology Press, Cambridge 2009, s. 27.

³⁶ Ibidem.

³⁷ K. Kubiak, *Interesy i spory państw w Arktyce w pierwszych dekadach XXI wieku*, Wydawnictwo Trio, Warszawa 2012, s. 175.

wania przez ludność allochtoniczną, zaś arkana rzemiosła przekazywane są z pokolenia na pokolenie), a także etnokulturowego (adaptacja kulturowa do skrajnych warunków przyrodniczych, perspektywy rozwoju turystyki kulturowej)³⁸.

Rokrocznie władze Jamalsko-Nienieckiego O.A. i Gazprom (również w imieniu spółek zależnych) podpisują porozumienia o współpracy, zawierające zobowiązania w stosunku do ludności rdzennej, obejmujące zwłaszcza rekompensatę strat poniesionych przez koczowników w związku z działalnością koncernu, zapewnienie im transportu, wsparcie dla stowarzyszeń ludności rdzennej, wypłaty rekompensat za likwidowane pastwiska, zakaz korzystania ze sprzętu wędkarskiego, broni myśliwskiej i trzymania psów. Nieńcy uważają to za niewystarczające. Można przytoczyć słowa jednego z nich: „Nie byłoby problemu, gdyby gazownicy tylko pracowali, a oni tu po prostu żyją. Rosjanie zawsze stanowili dla nas zagrożenie. Kozacy po rewolucji niszczyli bogów i taki stosunek pozostał. Jak tylko pojawili się geofizycy, [Nieńcy] zaczęli się bać, daleko od czumu nie odchodzili. Jagód tam nie można zbierać, stada wypędzać. Ludzie muszą wędrować, a przestrzeń została ograniczona. Ekspertyza ekologiczna powinna uwzględniać również i te problemy, które powstają między rdzennymi mieszkańcami, między sowchozowymi stadami i prywatnymi. Były plany, aby wszystkich prywatnych osiedlić w wiosce. Ale doświadczenie pokazuje, że i ludzie zdrowsi, i lepiej dla reniferów, jeżeli za nimi się chodzi. Zawsze były takie problemy, ale wcześniej była przestrzeń, było gdzie chodzić, koczowaliśmy między brygadami [stad państwowych lub spółdzielczych], zabieraliśmy im renifery”³⁹.

Nieńcy często podkreślają, że ich opinia w sprawie zagospodarowania i industrializacji regionu nie liczy się. Deputowany do rady okręgowej i zarazem koczujący pasterz reniferów A. Okotteto zauważał: „Pastarze reniferów pytają: ‘Macie tam sprzęt?’. Oni odpowiadają: ‘Mamy’. A po co o to pytać? Pytasz, nie pytasz, wszystko jedno. Niczego nie podpisys-

³⁸ К.Б. Клоков, *Современное положение оленеводов и оленеводства в России*, [w:] Н.И. Новикова, Д.А. Функ (red.), *Север и северяне. Современное положение коренных малочисленных народов Севера, Сибири и Дальнего Востока России*, Институт этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая, Российская академия наук, Москва 2012, s. 38-42.

³⁹ Н.И. Новикова, *Взаимодействие коренных малочисленных народов и промышленных компаний*, [w:] *Север и северяне...*, s. 30.

waliśmy, a sprzęt już tam jest. Zawsze tak jest. Jamałtransstroj zajął miejsce pod osadę, my przyjeżdżamy, a tam już wszystko stoi. Dokumenty są spóźnione. Mechanizm, o którym mówimy, musi zostać wykorzeniony. Wystarczy, że przeleją pieniądze, już działają”⁴⁰.

Przedsiębiorstwa wydobywcze wykorzystują brak umiejętności poruszania się Nieńców w warunkach współczesności, przedstawiają swój udział w relacjach z ludami tubylczymi przez pryzmat działalności dobroczynnej. Nie wypłacają rekompensaty za rezygnację przez nich z pastwisk reniferów, a infrastruktura wydobywcza i transportowa węglowodórów często powstaje na świętych dla Nieńców miejscach. Oczywiście, zgodnie z obowiązującymi przepisami prawa, zarówno federalnymi, jak i lokalnymi, tego typu działania są zakazane. Przeciwdziałaniu tego typu poczynaniom służyć ma prowadzenie ekspertyzy etnograficznej na etapie planowania inwestycji, pod którym to pojęciem rozumieć należy „badania naukowe w zakresie wpływu zmian w środowisku pierwotnym małych ludów i ich sytuacji społeczno-kulturowej na rozwój etnosu”⁴¹. Póki co nie jest to powszechna praktyka. Jeden z pracowników Gazpromu skomentował: „No i co, że naruszamy, nam nic nie będzie, a Gazprom zapłaci”⁴².

Niemniej Nieńcy zaczynają się organizować i protestować przeciwko łamaniu ich praw. W porównaniu z 2003 r. liczba Nieńców podejmujących samodzielną działalność w zakresie hodowli reniferów w Jamał-Nienieckim O.A. wzrosła prawie dwukrotnie z 2669 do 4749 osób obecnie, przy ogólnym wzroście liczby osób deklarujących przynależność do tejże społeczności z 13,3 tys. do 16,3 tys. Jesienią 2016 r. na rosyjskim portalu społecznościowym „VKontakte” Eiko Serotetto założył grupę „Głos Tundry”, nagłaśniającą problemy jamalskich autochtonów, do której w krótkim czasie przystąpiło ponad 1,6 tys. użytkowników. Zaczęło się od tematu dotyczącego wyraźnego spadku pogłowia reniferów, związanego z epidemią wąglika syberyjskiego, ale szybko okazało się, że grupa stała się forum przedstawiania również innych tematów⁴³. O ile dekadę temu Nieńcy zaniepokojeni byli przede wszystkim wzrostem patologii, zwłaszcza alkoholizmu, konfliktami pomiędzy pracownikami firm wydobywczych

⁴⁰ Ibidem, s. 31-32.

⁴¹ Ibidem, s. 34.

⁴² Ibidem.

⁴³ R. Szoszyn, *Rosja: mieszkańcy Jamału krytykują władzę*, „Rzeczpospolita”, 23.11.2016.

a hodowcami reniferów, a także bezrobociem i brakiem działań ze strony państwa w tym zakresie, o tyle współcześnie podkreślają głód ziemi dla hodowców związany z wzrostem stad reniferów i przejmowaniem ziemi tradycyjnie przez nich wykorzystywanych przez firmy wydobywcze, poczuć, że „ludzie powinni mieć głos i musimy mieć skutecznych liderów, którzy mówią o tym stanowisku ludzi w twarz władzy”⁴⁴, a także zachowanie języka, kultury i tożsamości etnicznej. Nieńcy zaniepokojeni są także poziomem własnego bezpieczeństwa ekologicznego⁴⁵.

Zakończenie

Obywatele Federacji Rosyjskiej są coraz bardziej świadomi, że żyją w czasach gigantycznych zmian środowiska naturalnego. Ocieplenie klimatu stanowi z jednej strony szansę na zagospodarowanie potężnych obszarów leżących w azjatyckiej części kraju, a także eksploatację złóż surowców mineralnych znajdujących się pod dnem Oceanu Arktycznego, z drugiej strony stanowi zagrożenie ze względu na duże prawdopodobieństwo intensyfikacji ruchów migracyjnych i możliwość zainteresowania stosunkowo słabo zaludnionymi obszarami Północy, Syberii i Dalekiego Wschodu innych państw, zwłaszcza Chińskiej Republiki Ludowej. Przed wyzwaniami stoją również przedstawiciele ludów tubylczych, którzy stają się współcześnie główną ofiarą forsownej industrializacji, związanej z eksploatacją m.in. gazu ziemnego, ropy naftowej, rud metali nieżelaznych czy węgla kamiennego, trwającej bez przerwy od okresu stalinowskiego. Uwzględnienie interesów społeczności rdzennych w kontekście bezpieczeństwa ekologicznego staje się współcześnie niezwykle potrzebne w wielu miejscach na świecie, również u naszego sąsiada z północy.

Bibliografia

Bonusiak G., *Ochrona praw małych ludów rdzennych w Federacji Rosyjskiej*, „Atheneum. Polskie Studia Politologiczne” 2015, nr 46.

⁴⁴ A. Magomedov, *The Russian State and the Indigenous People of the Arctic. The Voice of the Tundra Movement as a Yamal Version of Protest Mobilization From Below*, „Russian Analytical Digest” 2019, no. 240.

⁴⁵ Ibidem.

- Bullard R.D., *Solid Waste Sites and the Black Houston Community*, „Sociological Inquiry” 1983, vol. 53, issue 2-3.
- Donahoe B., *The law as a source of environmental injustice in the Russian Federation*, [w:] Agyeman J., Ogneva-Himmelberger Y. (red.), *Environmental Justice and Sustainability in the Former Soviet Union*, Massachusetts Institute of Technology Press, Cambridge 2009.
- Heywood A., *Ideologie polityczne. Wprowadzenie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Jagiello-Szostak A., Sienko N., Szyszlak T., *Konflikty kulturowe a bezpieczeństwo. Mniejszości etniczne – ludy tubylcze – uchodźcy w przeszłości postkomunistycznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2018.
- Konwencja (nr 111) dotycząca dyskryminacji w zakresie zatrudnienia i wykonywania zawodu przyjęta w Genewie dnia 25 czerwca 1958 r., „Dziennik Ustaw” 1961, nr 42, poz. 218.
- Kosowska K., *Rosyjski sektor naftowy wobec nowych wyzwań na rynku krajowym i zagranicznym*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2016.
- Kubiak K., *Interesy i spory państw w Arktyce w pierwszych dekadach XXI wieku*, Wydawnictwo Trio, Warszawa 2012.
- Magomedov A., *The Russian State and the Indigenous People of the Arctic. The Voice of the Tundra Movement as a Yamal Version of Protest Mobilization From Below*, „Russian Analytical Digest” 2019, no. 240.
- Maryański A., Mróz G., Szot Z., Troc M., *Geografia gospodarcza Rosji*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1996.
- Międzynarodowa konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej, otwarta do podpisu w Nowym Jorku dnia 7 marca 1966 r., „Dziennik Ustaw” 1969, nr 25, poz. 187.
- Starobin P., *Send me to Siberia. Oil transforms a Russian outpost*, „National Geographic Magazine” 2008, June.
- Szoszyn R., *Rosja: mieszkańcy Jamału krytykują władzę*, „Rzeczpospolita”, 23 listopada 2016.
- Szyszlak T., *The Khanty-Mansi Problems with Multiculturalism. The Effect of the Muslim Immigration on the Security of the Russian Federation's Subarctic Subject*, „The Voice of Security Awareness” 2017, vol. 1, issue 1.
- The World's Worst 2013: The Top Ten Toxic Threats. Cleanup, Progress, and Ongoing Challenges*, New York-Zurich 2013.
- Thornberry P., *Who is Indigenous?*, [w:] Horn F. (red.), *Economic, Social and Cultural Rights of the Sami. International and National Aspects*, University of Lapland Press, Rovaniemi 1998.

- Tokarczyk R., *Współczesne doktryny polityczne*, Wolters Kluwer, Warszawa 2010.
- Toxic Waste and Race in the United States: A National Report on the Racial and Socio-Economic Characteristics of Communities with Hazardous Waste Sites*, New York 1987.
- Weinberg P., *Equal protection*, [w:] Gerrard M.B., Foster S.R. (red.), *The Law of Environmental Justice. Theories and Procedures to Address Disproportionate Risks*, American Bar Association, Chicago 2008;
- ZumBrunnen C., *A Survey of pollution problems in the soviet and post-soviet Russian North*, [w:] McCarter J., Alden E. (red.), *Contested Arctic: Indigenous Peoples, Industrial States, and the Circumpolar Environment*, University of Washington Press, Seattle-London 1997.
- Всероссийская перепись населения 2002 года. Национальный состав и владение языками, гражданство*, <http://www.perepis2002.ru/index.html?id=17> (data dostępu: 5.10.2019).
- Всероссийская перепись населения 2002 года. Национальный состав и владение языками, гражданство*, https://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/perepis_itogi1612.htm (data dostępu: 5.10.2019).
- Клоков К.Б., *Современное положение оленеводов и оленеводства в России*, [w:] Новикова Н.И., Функ Д.А. (red.), *Север и северяне. Современное положение коренных малочисленных народов Севера, Сибири и Дальнего Востока России*, Институт этнологии и антропологии им. Н. Н. Миклухо-Маклая, Российская академия наук, Москва 2012.
- Конституция Российской Федерации, принята всенародным голосованием 12 декабря 1993 г., <http://www.gov.ru/main/konst/konst13.html> (data dostępu: 5.10.2019).
- Новикова Н.И., *Взаимодействие коренных малочисленных народов и промышленных компаний*, [w:] Новикова Н.И., Функ Д.А. (red.), *Север и северяне. Современное положение коренных малочисленных народов Севера, Сибири и Дальнего Востока России*, Институт этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая, Российская академия наук, Москва 2012.
- Повестка дня на XXI век, https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/agenda21.shtml (data dostępu: 22.10.2019).
- Постановление Государственного Совета Республики Дагестан от 18 октября 2000 года № 191 „О коренных малочисленных народах Республики Дагестан”, <http://docs.cntd.ru/document/473101930> (data dostępu: 22.10.2019).

- Постановление Правительства Российской Федерации от 24 марта 2000 года № 255 „О Едином перечне коренных малочисленных народов Российской Федерации” (с изменениями на 25 августа 2015 года), <http://www.minnac.ru/minnac/info/13884.html> (data dostępu: 22.10.2019).
- Постановление Правительства Российской Федерации от 28 марта 2001 г. № 236 „О Постановлении Государственного Совета Республики Дагестан от 18 октября 2000 г. № 191”, http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_31980/#dst0 (data dostępu: 22.10.2019).
- Распоряжение Правительства Российской Федерации от 7 апреля 2006 года № 536-р „Об утверждении перечня коренных малочисленных народов Севера, Сибири и Дальнего Востока Российской Федерации” (с изменениями на 26 декабря 2011 года), <http://www.raipon.info/activity/pravovaia-deiatelnost/federal-legislation/on-approval-of-the-list-of-indigenous-small-numbered-peoples-of-the-north-siberia-and-far-east-of-th.php> (data dostępu: 22.10.2019).
- Северная энциклопедия*, Северные просторы & Европейские издания, Москва 2004.
- Федеральный закон от 20 июля 2000 г. № 104-ФЗ „Об общих принципах организации общин коренных малочисленных народов Севера, Сибири и Дальнего Востока Российской Федерации” (с изменениями и дополнениями от: 21 марта 2002 г., 22 августа 2004 г., 2 февраля 2006 г., 28 декабря 2013 г., 27 июня 2018 г.), <https://minjust.ru/press/news/federalnyy-zakon-ot-20072000-no-104-fz-ob-obshchih-principah-organizacii-obshchin> (data dostępu: 5.10.2019).
- Федеральный закон от 30 апреля 1999 г. „О гарантиях прав коренных малочисленных народов Российской Федерации” (с изменениями и дополнениями от: 22 августа 2004 г., 26 июня 2007 г., 13 мая, 30 декабря 2008 г., 5 апреля 2009 г., 13 июля 2015 г., 27 июня 2018 г., 26 июля 2019 г.), <https://minjust.ru/node/4593> (data dostępu: 5.10.2019).
- Федеральный закон от 7 мая 2001 г. № 49-ФЗ „О территориях традиционного природопользования коренных малочисленных народов Севера, Сибири и Дальнего Востока Российской Федерации” (с изменениями на 31 декабря 2014 г.), <https://legalacts.ru/doc/federalnyi-zakon-ot-07052001-n-49-fz-o/> (data dostępu: 5.10.2019).